

2024, Vol. 5(1), 187-197
© The Author(s) 2024
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2024.153
Article type: Commentary Article

Received: 08.12.2023
Accepted: 15.01.2024
Published Online: 13.02.2024

Mahmut Özer*

Başarı Oyununda Matta Etkisi ve Ödülün Asimetrik Dağılımı *The Matthew Effect in the Game of Success and Asymmetrical Distribution of Reward*

Öz

Günümüzde performansa dayalı yapılan başarı değerlendirmesi ve başarı ödülü arasındaki ilişkinin dinamiklerinde büyük dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşümün bir sonucu olarak performans ve başarı ödülü arasındaki ilişki asimetrik bir boyut kazanmıştır. Nitekim performans dönüşüm öncesinde olduğu gibi normal dağılım gösterirken başarı ödülü artık güç yasasına göre dağılmaktadır. Performansın bir sınırı vardır ve başarıya karşılık gelen performans düzeyine yakın olan birçok farklı düzey tanımlanabilir. Buna karşılık küçük performans farklarının başarıya dönük getirileri arasında ortaya çıkan büyük farklar güç kanununa göre logaritmik dağılmaktadır. Diğer bir ifadeyle performanstaki küçük bir farkın karşılığında alınan ödülde büyük ölçekli farklar elde edilmektedir. Performans ile başarı getirisi arasındaki orantısızlığın bir sonucu olarak farklı alanlardaki eşitsizlikler de hızla derinleşmektedir. Avantajın sürekli yeni avantajları doğurmasını açıklayan Matta etkisi ve ölçeksiz-ağlarda bağlantıları en fazla bağlantıya sahip düğüme yönlendiren tercihli bağlanma karakteristiği performans-başarı ödülü ilişkisindeki yeni durumu anlamada önemli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada Peter Erdi'nin (2020) *Ranking: The Unwritten Rules of the Social Game We All Play*'ve Albert-László Barabási'nin (2022) Formül: *Başarının Evrensel Kanunları* kitaplarının modern zamanlarda eğitimden ekonomiye, sanattan teknolojiye kadar her alandaki başarı oyununda Matta etkisi ve tercihli bağlanma etkisi ile başarı ödülünün güç yasasına göre dağılımı ve nihayetinde toplumsal eşitsizliklerin derinleştirilmesi bağlamında değerlendirmesi yapılmaktadır.

187

Abstract

Today there is a great transformation in the dynamics underlying the relation between performance-based success evaluation and its reward. As a result of this transformation, the relationship between performance and success reward has gained an asymmetric dimension. As a matter of fact, while performance is normally distributed as before the transformation, the reward of success is now distributed according to the power law. The performance has a limit and there are many different performance levels close to the performance corresponding to success. On the other hand, the emerging substantial gaps between the rewards of success for minor performance differences distribute logarithmically according to the power law. In other words, a bare difference in performance results in large gaps in return of success. Due to the disproportion between performance and return, inequalities in different areas are rapidly deepening. Both the Matthew effect, which explains how an advantage constantly begets further advantage, and the preferential attachment that directs connections to a node with larger connections in scale-free networks, have the potential to make significant contributions to understanding the transformation in the relation between the performance and its reward. For this reason, in this study we review Peter Erdi's (2020) *Ranking: The Unwritten Rules of the Social Game We All Play* and Albert-László Barabási's (2022) *Formula: Universal Laws of Success* books for providing a better understanding the transformation in modern times, from education to economy, from art to technology. We also discuss the impact of the Matthew effect and the preferential attachment in the context of the distribution of the reward by the power law and ultimately the deepening of social inequalities.

Anahtar Kelimeler

Oyun kuramı, Matta etkisi, tercihli bağlantı, eşitlik, sıralama

Keywords

Game theory, Matthew effect, preferential attachment, equality, ranking

* Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu, mahmutozer2002@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8722-8670.

Giriş

Günümüzde neredeyse tüm olgular ölçmenin kapsamında değerlendirilmektedir. İnsanların doğayı ve doğaya etki eden faktörleri kontrol etme gayreti, tüm olguları açıklamasına ve bu açıklamada somut, ölçülebilir ve sayısal göstergeleri kullanma eğilimini artırmaktadır. Bu kapsamda ekonomi, bilim, sanat, eğitim, itibar, şöhret, seçimler ve oy verme, tüketim alışkanlıkları vs. tüm yaşam alanlarında nerede bulunduğumuzu, nasıl tercihte bulunmamız veya nasıl tavır almamızı bize sürekli bildiren göstergeler üretilmektedir. Böylece, herhangi bir alanda bulunan ve doğası gereği niteliksel olan ‘şeyler’ de aynı amaç doğrultusunda sayısallaştırılmakta ve sonrasında sıralamaya tabi tutulmaktadır. Meşhur varsayım olarak ‘ölçülemeyen şeyin iyileştirilemeyeceği’ ifade edilse de aslında her ölçme girişimi, ölçülen alanı yönetmeye ve kontrol etmeye yöneliktir. Günümüz yaklaşımının sonucunda ölçülemeyen veya sayısallaştırılmayanlar değerini yitirmekte ve önemsizleştirilmektedir.

Doğası gereği niteliksel olan olguların ölçülebilmesi için çeşitli varsayımlar yapılmakta, ölçümde etkili olabilecek faktörler ve ağırlıkları belirlenmekte ve oluşturulan algoritmalarla niteliğe sayısal bir değer atfedilmektedir. Somut olarak ifade etmek gerekirse niteliksel olan olgular, çeşitli varsayımlar ve somutlaştırılabilir boyutları dikkate alınarak sayısal şekilde ifade edilmektedir. Elbette niteliksel olan olguların zengin doğasını standartlaştırmaya ve sayısallaştırmaya çalışmak, o olgunun kapsamının da daralmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan alanı temsil etmek üzere faktörlerin seçilmesi ve bu faktörlerin ağırlıklarının belirlenmesi öznel bir süreçtir. Peter Erdi (2020), bir alanda karşılaştırmaya imkân verecek göstergelerin oluşturulmasında varsayımların gerekliliği, faktörlerin belirlenmesi ve ağırlıkların oluşturulmasının temel süreçler olduğu için her sıralamaya temkinli yaklaşmamız gerektiğine işaret etmektedir.

Diğer taraftan niteliğin ölçmeye tabi tutulması, ölçülen alanda daralmayı ve sapmaları da beraberinde getirmektedir. Bu sapmalara işaret eden Erdi’nin (2020) de ifade ettiği gibi iki meşhur yasa bulunmaktadır: Campbell Yasası ve Goodhart Yasası. Campbell yasası, ‘Sosyal karar verme mekanizmalarında kullanılan sosyal göstergeler ne kadar nicel olursa, bu göstergeler o derece baskı altında kalacak ve denetlemeleri gereken süreçleri de o derece bozacaktır’ şeklinde ifade edilirken Goodhart Yasası, ‘Sosyal veya ekonomik bir gösterge veya başka bir ölçüt, sosyal veya ekonomik politikalar oluşturma amacıyla hedef haline dönüştürülürse, oynaması gereken roldeki bilgi içeriğini kaybedecektir/ölçme özelliğini yitirecektir’ şeklinde ifade edilmektedir (Erdi, 2000, s. 111). Dolayısıyla, nicel olmayan sosyal bir alanda yapılan sayısallaştırma/metrikleştirme çabası, sadece ortaya koyduğu sonuç açısından tartışmalı değil, ayrıca o alanda yol açacağı sapmalar ve deformasyonlar açısından da sorunludur.

Sosyal süreçleri ölçmeye çalışma çabalarının ağırlıklı olarak 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. Her alanda öncül ölçme çalışmaları denenirken sonra zamanla ölçmeye yönelik teşebbüslerin de kurumsallaşmaya başladıkları, ölçme şirket ve ajanslarının kurulduğu ve giderek kendi alanlarını da yönlendirmeye başladıkları görülmektedir.

Sosyal bilimlerde ölçme ve sayısallaştırmanın getirdiği öznellik özellikle bu kurumların şeffaflığı, hesap verebilirliği ve karşılaştırılabilirliği tartışmalarını da öne çıkarmıştır (Erdi, 2000, s. 212). Nitekim birçok yatırım bu şirketlerin ‘tarafsız’ raporlarına göre yapılmakta, ülkeler farklı kategorilerde sıralanmakta ve bu kategorilerdeki sıralamadaki konumlarına göre uluslararası yatırımları çekmektedir. Elbette, sosyal değişkenlerin ölçülmesi doğası gereği öznellik içerirken üretilen raporların da bir ölçüde öznellik barındırması kaçınılmaz bir sonuçtur. Benzer şekilde gidilecek eğitim kurumları nasıl ortaya konan sıralamalara göre belirleniyorsa kültür, sanat, moda, gastronomi alanlarında da neyin tüketileceği tavsiye listeleriyle belirlenmektedir. Özetle, sosyal ölçümler nitelik itibarıyla öznel mahiyete sahip olmasına rağmen nesnel olduğu iddiasındaki ölçme sonuçları hayatın birçok alanına yön vermektedir.

Bahsi geçen sayısallaştırma girişimleri mikro düzeyde alandaki her bir bileşenin verimliliğini artırmaya matuf bir girişim olarak değerlendirilirken makro düzeyde de alandaki tüm bileşenlerin karşılaştırılmasına yönelik yapılmaktadır. Bu bağlamda, mahiyeti dolayısıyla öznellik barındıran yapılar aracılığıyla kurumlar, hizmet sağlayıcılar veya konu edinilen tüm unsurlar karşılaştırılabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu süreç artık bileşenlerin kaçınmayacağı bir istikamete sürüklenmektedir. Örneğin, üniversite sıralamaları ile ilgili yayımlanan listelere çoğu ülkeden ve akademi dünyasından itirazlar yükselmesine ve sıralamanın yol açtığı deformasyonlara rağmen ülkeler dünya sıralamalarında kendi üniversitelerinin yer alabilmesi için çabalamaya devam etmektedir (Özer, 2021). Dolayısıyla, tüm dezavantajlarına ve eleştirilere rağmen yapılan değerlendirmeye önemli bir değer atfedilmektedir. Özetle, anlamı belirleyen artık sıralamalardır. Dolayısıyla, yükseköğretim piyasasında da diğerlerinin size bir önem atfetmesi için sıralamalarda tırmanmaya çalışmak durumundasınız. Bu nedenle Peter Erdi (2020), kitabında tüm alanlarda yaygın bir şekilde yapılan listeleme, ranking ve rating çalışmalarının her alanı oyun kuramının (game theory) yürürlükte olduğu alanlara dönüştürdüğünü ısrarla ifade etmektedir. Bunu yaparken zımnen de olsa kaçıışı olmayan oyunda var olabileceksek, arka planda işleyen ancak pek görünür olmayan kurallardan bizleri haberdar etmeye çalışmaktadır.

Başarı oyununda rekabet sanıldığı gibi eşit şartlarda gerçekleşmemektedir. Erdi (2020) de bu durumu açıklamak için ağ/network yapılarının anlaşılmasına çok önemli katkılar yapan meşhur bilim insanı Albert-Laszlo Barabasi’ye başvurmakta ve onun meşhur sözüne atıfta bulunmaktadır: “Başarı sizinle ilgili değildir. Bizimle ilgilidir” (Erdi, 2000, s. 178). Dolayısıyla başarı oyununun kuralı, kişisel çabanın ötesinde tanımlanan başarı göstergelerinin dağılımında yatmaktadır. Başarıyı getiren sadece bireyin çabası değildir, toplumdaki çok farklı kurumların ve ağ yapılarının etkileşimleri ile ortaya çıkan bir değer verme sürecinin sonucudur. Dolayısıyla toplum bu ödülü başarı için çabalayan çok sayıda insanın oldukça küçük bir kısmına verirken çoğuna vermemektedir. Ki çoğu zaman her oyun alanındaki aktörler, bu sürecin arka planındaki kurallardan dahi habersizdir. Haberdar olanlar ise sahip oldukları avantajların getirisiyle oyunda öne geçmek için büyük imkâna sahip olmaktadır.

Tercihli Bağlanmanın Ödüle Etkisi

Barabasi'nin ağ yapılarının anlaşılmasına yaptığı en büyük katkı 'tercihli bağlanma/prefential attachment' mekanizmasıdır (Barabasi ve Albert, 1999). Bu mekanizmaya göre bir alandaki ağ yapısına yeni giren bir düğüm (bir bilim insanı, sanatçı, iş adamı, şirket vs.) ağ ile bağlantı kurarken rastgele (random) bir bağlantı oluşturmamakta, aksine oldukça bilinçli bir tercih yaparak en fazla bağlantıya sahip olan düğüme bağlanmayı tercih etmektedir. Süreç oyunun bu kuralına göre işlerken bir ağ yapısında bağlantı sayısı bir şekilde önceden fazla olan düğümler, bağlantı sayılarını sürekli artırmaktadır. Bu bağlamda, başlangıç noktasında bağlantı yoğunluğu yüksek olan ağlar üstel bir büyüme göstermekte, bağlantı sayısı açısından diğer ağlardan daha hızlı bir gelişim göstermektedir.

Bu süreç, ağ yapısında çok sayıda bağlantısı olan hubların oluşmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak ağda az sayıda hub, bağlantıların çoğuna sahip olmaktadır. Bu nedenle bu ağlar, Barabasi (2016) tarafından ölçeksiz (scale-free) ağlar olarak adlandırılmıştır. Rastgele ağlarda çoğu düğüm yaklaşık aynı sayıda bağlantıya sahip iken bu ağlarda sürekli büyüyen az sayıdaki hub oluşmaktadır. Bu nedenle rastgele ağların ölçeğini ortalama bağlantı sayısı belirlerken ölçeksiz-ağlarda hubların ortaya çıkması ağda bir ölçeğin oluşmasını engellemektedir (Barabasi, 2016).

Dolayısıyla rastgele ağlarda tercihli bağlanma olmadığı için bağlantı sayısı normal dağılım gösterirken ölçeksiz ağlardaki tercihli bağlanma özelliği, bağlantı sayısının güç yasasına göre dağılmasına yol açmaktadır. Çok az sayıda düğüm noktası başlangıçtaki avantajı nedeniyle bağlantı artırma avantajlarını sürekli artırmaktadır. Avantaj avantajı sürekli artırırken avantajlı başlayanlar belirli bir aşamadan sonra hub haline gelerek oyun alanını domine etmektedir. Bu kurallara göre, ağa yeni giren bir birimin başarı şansı da bağlı olduğu alanı domine edenlerin avantajlarını sürekli koruyacak ve artıracak şekilde davranmasına bağlı olmaktadır.

Oyun bu kurallarla oynanmaya devam ettiği için, her alanda eşitsizliklerin artması ve derinleşmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Zaten birçok alanda eşitsizliğe dair göstergeler de buna işaret etmektedir. Herhangi bir oyun alanındaki verilerin dağılımları artık normal dağılım (bell curve) göstermemekte, güç yasasına göre dağılmaktadır. Bilimsel yayınlara yapılan atıf dağılımları, sanatçıların ürünlerinin fiyat dağılımları, gelir dağılımı vs. güç yasasına göre dağılmakta ve çarpıklık (skewness) göstermektedir (Erdi, 2020). Bir başka deyişle dağılımlar artık asimetriktir. Barabasi'nin ifade ettiği gibi 'performans sınırlı olmasına rağmen başarı sınırsızdır' (Aktaran Erdi, 2020, s. 183). Dolayısıyla başarı ödülü (şirket karları, bilimsel yayınlara yapılan atıflar, bir sanatçının tablosunun değeri vs.) de sınırsızdır. Herhangi bir oyun ağında bağlantılar tercihli bağlanmaya göre kurulduğu için sonucun bu şekilde gerçekleşmesi de kaçınılmazdır.

Matta Etkisi

Aslında normal dağılımdan sapmayı ünlü sosyolog Robert Merton (1968) Matta İncilindeki bir ayetten yola çıkarak geliştirdiği ve Matta etkisi olarak isimlendirdiği mekanizma ile çok önceden tanımlamıştır. Bu mekanizmaya göre tüm alanlarda küçük farklar zamanla büyümekte ve avantajı sürekli artırırken dezavantaj da daha fazla dezavantaja yol açmaktadır.

Eğitim istihdam, refah, sağlık vs. birçok toplumsal olayı etkilediği için Matta etkisi en kritik fonksiyonunu eğitim alanında icra etmektedir. Bu durum, toplum içindeki avantajı en net ortaya koyan değişken olan ‘sosyoekonomik düzey’ aracılığıyla açıkça görülebilmektedir. Nitekim neredeyse küresel ölçekte öğrencilerin sosyoekonomik seviyeleri ile akademik başarıları arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (Suna vd., 2020a; 2020b; Suna vd., 2021). Dolayısıyla, akademik başarıya göre yapılan diğer değerlendirmeler örtük bir şekilde aslında sosyoekonomik seviyeye göre yapılacağı için sosyoekonomik seviyeye göre avantajlı olanlar yeni avantajlara sahip olurken dezavantajlılar da daha dezavantajlı konuma sürüklenebilmektedir (Özer ve Perc, 2020; Sackett vd., 2009; Suna ve Özer, 2022). Bir başka deyişle, sosyoekonomik seviye nedeniyle elde edilen önceki başarılar sürekli yeni avantajlara yol açmaktadır. Sonuçta, sosyoekonomik seviye nedeniyle yarışa dezavantajlı başlayanlar -süreci iyileştirici müdahaleler yapılmadığında- eğitimde daha fazla dezavantajlı olmakta, bu durum istihdam edilebilirliklerini olumsuz etkilemekte ve sonuçta devraldığı sınırlılıklar nedeniyle ömür boyu dezavantajlı konumlarında mücadeleyle sürüklenmektedir.

Benzer şekilde bilimsel performans ve başarı arasındaki ilişki de doğrudan Matta etkisi altındadır. Bilimsel performansın başarı ölçüsü yayın sayısı ve bu yayınlara yapılan atıflar olduğunda ölçeksiz ağırlardaki hublara karşılık gelen bilim insanları veya bilimsel kurumlar başarı avantajlarını sürekli artırmaktadır. Bu bağlamda tanınmış bilim insanları hem yayın sayısı hem de yayınlarına aldığı atıf sayısı açısından çok daha avantajlı pozisyona ulaşmaktadır. Dolayısıyla atıf dağılımı da güç yasasına göre işlemektedir. Bu oyunda avantaj elde etmek isteyen genç bilim insanları, yayınlarına en fazla atıf alan bilim insanları ile ortak yayınlar yapabilmenin, yani tercihli bağlantı yapabilmenin yollarını aramaktadır (Perc, 2014). Sanat alanında dahi Rembrandt veya Rubens gibi tanınmış sanatçıların akranlarına göre daha fazla öğrenciye sahip oldukları gösterilmiştir (Etro ve Stepanova, 2018). Daha önce atıf almada başarı yakalayanlar bu başarılarını artırmaya devam etmekte, bu kurala göre başarılı olan bilim insanları ile ortak yayın yaptığınızda sadece o ortak yayınlar değil, diğer yayınlarınızın atıfları da artmaktadır (Li vd, 2019). Sonuçta tanınmış bilim insanları tercihli bağlantı nedeniyle yayın sayılarını ve atıflarını sürekli artırmanın sürdürülebilir bir destek mekanizmasına sahip olmaktadır.

Özetle eğitimde, bilimde, sanatta, siyasette, ekonomide her yerde oyun bu kurala göre oynanmaktadır (Lindenfors vd., 2020; Özer, 2023a; Özer ve Perc, 2020; Özer ve Perc, 2021; Perc, 2014; Rigney, 2010; Zuckerman, 1977). Böylece avantaj ve dezavantaj sürekli birikmekte

ve sonucu belirlemektedir (Zuckerman, 1989). Başarı açısından baktığımızda avantaj sürekli biriktiği için önceden başarılı olanların gelecekte de başarılı olma olasılıkları artmaktadır.

Başarının Yeni Kuralları

Bir önceki kısımda başarının bireyin kendi performansı ile ilgili olmadığına, tam tersine toplumun bireylerin performanslarını değerlendirmesi ile ilgili olduğuna değinmiştik. Bir başka deyişle bireysel performanslara dayalı olduğu varsayılan başarılar, aslında bu performansların toplumdaki karmaşık ağ yapıları ile etkileşimine bağlı olarak toplum tarafından o performanslara ne kadar değer/itibar verildiği ile ilgilidir (Özer, 2023b). Dolayısıyla oyun, tek başına bireyin oynadığı performansa dayalı bir oyun değildir. Oyunun kuralları örtük şekilde işlemektedir ve çok sayıda görünen veya görünmeyen bileşeni bulunmaktadır.

Barabasi'nin (2022) 'Formül: Başarının Evrensel Kanunları' kitabı bu bağlamda modern zamanlarda başarının nasıl elde edildiğini, bunun altında nasıl örüntüler bulunduğunu ve bunların ağlarla ilişkisi ve başarının nasıl ödüllendirildiğini anlamamıza yönelik önemli katkılar sağlamaktadır. Barabasi başarının birinci kanununu 'performans başarıya ulaştırır, fakat performans ölçülemediğinde başarıya ulaştıran ağlardır' şeklinde ifade ediyor (s. 27). Tabi bu ifade kitabın bağlamı düşünüldüğünde biraz eksik kalıyor, çünkü performans dahi tek başına başarıya ulaştırmıyor, performansa sosyal ağlar yoluyla toplum tarafından değer verilmesi sağlanırsa yani bir toplumsal bağlama kavuşursa başarı üretebiliyor.

Ancak performansın metrikleştiril(e)mediği sanat gibi performansın ölçülmesinin oldukça zor olduğu alanlarda ise tamamen ağlar devreye giriyor. Sanat galerileri, koleksiyonerler, müzeler, sanat simsarları, eleştirmenler vb. çok sayıda aktörün ve bunların örtük halde bulunduğu ağların ürettiği değer verme ve dolayısıyla fiyatlandırma süreci başarıyı belirliyor. Barabasi'nin de vurguladığı gibi aynı noktadan başlayan ve benzer yeteneklere sahip iki sanatçı yaptıkları tercihler ve takip ettikleri yörüngelere göre farklı görünürlüklere sahip olarak farklı şekilde ödüllendirilebiliyor. Barabasi, özellikle sanat alanında çok sayıda galeri ve müze olmasına rağmen ödülü belirleyen çok az sayıda galeri ve müze olduğunu belirtiyor ve bunların merkezi öneminin altını çiziyor (s. 53). Bir başka deyişle, sanat yaşamınız başarıyı belirleyen bu az sayıdaki merkezle bir şekilde kesiştiğinde başarı kaçınılmaz olmaktadır.

Günümüzde her alanda buna benzer merkezler söz konusu olup bu merkezler görünürlüğün artırılmasını, yani tercihli bağlantının artmasının yolunu açmaktadır. İnsanlar çok satan kitapları okumayı, çok dinlenen müzikleri dinlemeyi, çok izlenen filmleri izlemeyi tercih etmekte, böylece bağlantı sayısı fazla olan, yani çok tüketilen nesnesinin bağlantı sayısı/tüketilme sayısı sürekli artmaktadır. Dolayısıyla başlangıçta bağlantı sayısı çok olanın, sonrasında bağlantısının daha fazla artması bu merkezler/hublar devreye girdiğinde çok daha olası olmaktadır. Bir başka deyişle Erdi'nin (2020) ifade ettiği gibi önceki başarılar gelecekteki başarıları belirlemektedir.

Bu merkezler oluşmadan önce başarı, hiyerarşik bir şekilde dalga etkisine benzer şekilde bireyden çevresine doğru yayılırken modern zamanlarda oluşan piyasa koşulları bu etkiyi kendi lehine sınırsız bir şekilde çevirmek için ne yapmıştır? Diğer taraftan madem önceden bir şekilde başarılı olanlar gelecekteki başarıları garanti ediyorsa, bu önceki başarı nasıl elde edilmektedir? Bir başka deyişle, başlangıçtaki başarı bireysel midir? Yoksa yine Matta etkisinin bir sonucu mudur? Barabasi her ne kadar bu soruya net bir cevap vermese de benzer bir soruyu o da sormaktadır: “Yani tekrar tekrar kazanan insanların başarılı olmalarının nedeni basitçe daha iyi olmaları mı yoksa mütemadiyen daha iyi kaynaklara sahip olmaları mıdır?” (s. 106)

Barabasi'nin belirlediği ikinci kanun ise ‘Performans sınırlıdır, fakat başarı sınırsızdır’ şeklinde ifadesini bulmaktadır (s. 59). Bir başka deyişle her alanda insanın performansının bir sınırı varken performansın harekete geçirdiği ağlar sayesinde başarı gelirse verilen ödülde bir sınırlama söz konusu değildir. Dolayısıyla başarılı bilim insanının aldığı atıflar, başarılı bir romancının sattığı kitap veya bir sanatçının sattığı albüm sayısı, bir ressamın bir tablosunun fiyatı her bir alanda geriye kalan diğerlerinin elde ettikleri ile karşılaştırılmaz bir seviyeye yükselebilmektedir. Bir başka deyişle başarı ve ödül miktarı, benzer performans sergileyenlerin aleyhine az sayıda insan, şirket vs. de toplanmaktadır.

Barabasi başarının birinci ve ikinci kanununu, üçüncü kanun olarak ifade ettiği “önceki başarı x uyum gücü = gelecekteki başarı” ifadesi ile bir düzeltmeye tabi tutmaktadır (s. 97). Böylece önceki başarı tek başına gelecekteki başarıyı belirlememekte, uyum gücü önemli bir değişken olarak devreye girmektedir. Böylece, oyuna yeni katılan bir oyuncunun uyum gücü yüksekse başarılı rakiplerini yakalayabilmekte ve hatta geçebilmektedir (s. 129). Uyum gücü performansla ilişkili gibi görünse de aslında aynı alandaki rakiplerin etkisini azaltan rekabet gücünü temsil etmektedir: “Biz bu özelliğe, evrimden ilham alarak “uyum gücü” adını verdik. Bu uygun bir seçimdi. Çünkü uyum gücü “nitelik” ile eş anlama gelmez, tabii her ne kadar ona bağlı olsa da. Bir değer muhakemesi yapmak yerine uyum gücü bize bir ürünün özünde yatan; aynı alıcıyı, aynı seyirciyi ya da aynı hayran kitlesini hedef alan öteki ürünleri oyun dışı bırakabilme becerisini tespit edebilme imkânı verir.” (s. 129-130).

Ödülün Güç Yasasına Göre Dağılımı

Performanstaki çok küçük farklılıkların ödülde orantısız bir şekilde çok büyük farklara yol açabilmesini Rigney (2010, s. 45) kültür ve moda alanlarındaki doğrusal olmayan yayılıma benzetmekte, bu yayılım devrilme noktasına ulaşmakta (‘tipping point’) (Gladwell, 2000), bu noktadan sonra artış aniden dramatik bir şekilde ivmelenmektedir. Bu mekanizma ayrıca Gunnar Myrdial’ın (1957, 1970) çevrimsel ve birikimsel nedensellik ilkesi (‘principle of circular and cumulative causation’) ile de benzerlik göstermektedir.

Barabasi ise performans ve başarının dağılımı arasındaki bu uyumsuzluğu matematiksel olarak normal dağılım ile güç yasası dağılımını kullanarak açıklamaktadır (s. 83). Performans,

normal dağılım göstermektedir. Diğer bir ifadeyle bireyler sahip oldukları özellikler bağlamında beceri skalasının çeşitli bölgelerinde konumlanarak normal dağılım gösterirler. Bu durum bir varsayım ya da hipotezin ötesinde gözlemlenen bir olgudur; sosyal bilimlerde dikkate alınan birçok psikolojik değişkenin (akademik başarı, algı, hız, yetenek, zekâ vb.) normal dağılım gösterdiği farklı çalışmalarda ortaya konulmuştur. Buna göre performansın bir sınırı vardır ve başarıyı yakalayan performansa çok yakın düzeyde olan çok sayıda performans bulunmaktadır. Az farkla yakalanan dolayısıyla performanstan bağımsızlaşan başarının getirileri ise güç kanununa göre logaritmik dağılmaktadır. Böylece çok az farkın karşılığı olamayacak şekilde ölçüde büyük başarı farkları elde edilebilmektedir. Örneğin az sayıda bilim insanı atıfların çok büyük bir kısmını almakta, bir yazar romanından inanılmaz gelirler elde edilmekte, bir sanatçı tablonun fiyatı on binlerce ressamın hayatı boyunca tüm tablolarından elde ettikleri toplam fiyatın üzerinde gerçekleşebilmekte veya birkaç şirketin karı milyarlarca insanı barındıran çok sayıda ülkenin gelirinin çok üzerine çıkabilmektedir.

Derinleşen Eşitsizlikler

194

Başarı oyununda performans-başarı ödülü arasındaki ilişkiyi dönüşüme uğratan temel karakteristiğın tercihli bağlanma nedeniyle ağların ölçeksiz-ağlara dönüşmesi ve dolayısıyla ağlarda bağlantıların büyük bir kısmını kendisinde toplayan az sayıda ‘hub’ın oluşması olduğu görülmektedir. ‘Hub’ın oluşmasını engelleyecek veya en azından bağlantı sayısının kontrol edilebilir bir düzeyde olmasını sağlayacak şekilde tercihli bağlanma ‘terbiye’ edilebilir mi?

Barabasi, bu bağlamda çok çarpıcı bir soru sormaktadır: “Eğer herhangi bir elde edilen başarı, nasıl desem...zaten elde edilmiş olan başarıya bağlıysa o halde bir kişi nasıl en başından başarılı olabilir? Tercihli bağlantıyı nasıl terbiye edebiliriz?” (s. 105). Bu soruyu soran Barabasi’den tercihli bağlantıyı ‘terbiye’ etmeye yönelik anlamlı bir çözüm önerisi beklerken kitabının ilerleyen sayfasında bizi hayal kırıklığına uğratmakta ve tercihli bağlantıya bağlamının ötesinde garip anlamlar yüklemektedir: “Tercihli bağlantı, iyilerin gücüdür. O, kendisini alçakça kullanılabilecek kişilere hizmet etmeyi reddeder.” (s. 113)

Barabasi kitabının başka bir bölümünde bu konuya tekrar dönmektedir. Ancak, bir taraftan “Golyatlar çağında –CEO’ların, popstarların ve şirketlerin orantısız kazanımlar elde ettiği dönemde- dünyadaki Davut’ların hala mücadele edebileceğine inanmamız gerekir.” derken (s. 95) kitabın aynı bölümünün bir başka yerinde mücadele yerine işbirliği önermektedir: “Onlara karşı mücadele ettiğimiz takdirde süperstarlar sizi ezecektir fakat onlarla işbirliği yaparsanız sizi ileriye taşıyabilir.” (s. 92). Peki, işbirliği yapılması zaten tercihli bağlantı sayısını anormal artırarak normal dağılımdan güç dağılımına sıçramaya yol açmayacak mıdır?.

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde her alanda bağlantılar arttığı gibi diğer alanlarla yapılan bağlantılarla küresel ölçekte hiper ağlar oluşmaktadır. Bu durumda özellikle başarının dinamiklerinin değiştiği, başarının bireylerin veya kurumların performanslarından bağımsızlaştığı görülmektedir. Böylece hemen hemen aynı performansa sahip iki birey veya kurumdan bir tanesi başarılı kabul edilerek performansı ile orantılı olmayacak kadar büyük bir ödülle ödüllendirilmektedir. Başarı oyununda artık kazanan her şeyi almaktadır. Yeni durumu anlamayı kolaylaştırmak için bu çalışmada Erdi (2020) ve Barabasi'nin (2022) başarı oyunu ve ödül ilişkisi ile ilgili kitapları birlikte değerlendirilmiştir.

Toplumsal alanlarda eşitsizliklerin ortaya çıkmasında küçük farklar etkili olmaktadır. Küçük farklar zamanla güçlenmekte ve avantaj daha fazla avantaja yol açmaktadır. Matta etkisine göre avantaj avantajı artırırken bu avantajın Barabasi'nin belirttiği güç yasasına göre bir sınırı olmadan çığ gibi büyümesi ise modern zamanlara özgü yeni bir durumdur. Matta etkisi, Barabasi'nin 'tercihli bağlantı' tanımıyla daha fazla netlik kazanırken modern zamanlarda Matta etkisinin şiddetini belirleyen bağlantı sayılarının nerdeyse sınırsızlığı öne çıkmaktadır. Bir başka deyişle, bağlantı sayısının devasa artışı tercihli bağlanmaya göre gerçekleştiğinde, yeni bağlantılar ağda çok az sayıda düğümde kümelenmektedir. Böylece ağdaki bağlantı dağılımındaki eşitsizlikler derinleşmekte ve önceden deneyimlenmemiş bir seviyeye yükselmektedir.

Modern zamanlar, küreselleşme ile dünyadaki her şeyin birbiri ile bağlantılı olabilmesini mümkün kılarak başarının getirdiği ödülde 'çığ etkisi' oluşabilmesini mümkün kılmıştır. Her alanda çok az sayıda birim (insan, sanatçı, şirket vs.) sınırsıza yakın bağlantıya sahip merkezlere dönüşebilmekte ve o alandaki tüm başarı ödülünü ele geçirmektedir. Böylece her alanda merkez ile çevre arasındaki eşitsizlikler büyümektedir. Sonuç olarak günümüzde hemen hemen tüm alanlarda avantajlardan maksimum seviyede yararlanan merkezler oluşurken merkez ve çevre arasındaki eşitsizlikler geçmişte hiç olmadığı kadar derinleşmektedir.

Dolayısıyla küresel medeniyet her alanda bağlantı sayılarını inanılmaz derecede artırdığı için 'bağlantıdaki sınırsızlık' ödül dağılımını normal dağılımdan güç yasası ile modellenen bir dağılıma taşımıştır. Bu, küreselleşmenin yol açtığı hiper ağların sonucu olan yeni bir durumdur. Dolayısıyla, başarı ve getirdiği ödüllerin sınırsızlığı, doğal yasalar olmaktan ziyade günümüzün toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren sisteminin ürettiği bir sonuçtur. Oyun, buna göre oynanmaktadır.

Bu bağlamda oyun alanına dâhil olanların bir kısmı bu kurallar ve süreçlerden habersiz olabilirken bazıları da başından beri oyunu kuralına göre oynayabilmektedir. Dolayısıyla birileri bilinçli bir şekilde görünürlüğü/bağlantıları/itibarı kurgularken diğerleri bu kurgunun farkında bile değildir. Bu durumda çoğu zaman performansa dayalı başarı elde edilememekte,

kurgulu adımlar veya başarıyı belirleyen ağlarla ilişki ölçeği çok düşük performanslarla dahi büyük başarıların elde edilmesi mümkün hale gelmektedir.

Kısacası toplumlar giderek artan bir şekilde başarı odaklı toplumlara dönüştürülmektedir. Benzer şekilde bireyler de başarılarını artırmak için sürekli motive edilmektedir. Başarı bize ait olmaktan çıktığına göre, bireyler, kurumlar, ülkeler kendi başarılarını artırmak için normal şartlarda sadece performanslarına odaklanmaları gerekirken artık kendi çabalarının ötesinde oyun alanının kuralları gereği çoğu zaman deformasyon ve sapmaları da beraberinde getiren ilave çabalara girmeleri gerekmektedir. Başarıyı etkileyen kendi dışlarındaki gruplarla etkileşimlerini ve çok bağlantılı (dolayısıyla çok güçlü) birimlerle bağlantılarını artırmak ve daha fazla görünür olmak için çabalamak zorunda kalmaktadır. Başarının ödülü normal dağılmadığı ve avantajlıda biriktiği için bu paydan daha fazla pay almak için her alanda benzer oyunlar oynanmaktadır. Bu çabalar oyun alanındaki başarı dağılımını çok daha asimetrik yapmakta ve eşitsizlikleri derinleştirmektedir.

Kaynakça

- Barabasi, A. L., ve Albert, R. (1999). Emergence of scaling in random networks. *Science*, 286, 509-512.
- Barabasi, A. L. (2022). *Formül: Başarının Evrensel Kuralları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barabasi, A. L. (2016). *Network Science*. Cambridge University Press.
- Erdi, P. (2020). *Ranking: The Unwritten Rules of the Social Game We All Play*. Oxford University Press.
- Etro, F., ve Stepanova, E. (2018). Power-laws in art. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 506, 217-220.
- Gladwell, M. (2000). *The Tipping Point*. Little, Brown.
- Li, W., Aste, T., Caccioli, F., ve Livan, G. (2019). Early coauthorship with top scientists predicts success in academic careers. *Nature Communications*, 10, 5170.
- Lindenfors, P., Wison, M., ve Lindberg, S. I. (2020). The Matthew effect in political science: head start and key reforms important for democratization. *Humanities & Social Sciences Communications*, 7, 106.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159, 56-63.
- Myrdal, G. (1957). *Rich Lands and Poor*. Harper and Row.
- Myrdal, G. (1970). *The Challenge of World Poverty*. Pantheon.
- Özer, M. (2021). *Türkiye’de Yükseköğretimde Büyüme ve Dönüşüm*. Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Özer, M. (2023a). The Matthew effect in Turkish education system. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(4), 704-712.
- Özer, M. (2023b). Impact of human capital and weak ties in social networks on employability. *International Journal of Turkish Educational Studies*, 11(21), 254-274.

- Özer, M., ve Perc, M. (2020). Dreams and realities of school tracking and vocational education. *Palgrave Communications*, 6, 34.
- Özer, M., ve Perc, M. (2021). Impact of social networks on the labor market inequalities and school-to-work transitions. *Journal of Higher Education*, 11(1), 38–50.
- Perc, M. (2014). The Matthew effect in empirical data. *Journal of Royal Society Interface*, 11(98), 20140378.
- Rigney, D. (2010). *The Matthew Effect: How Advantage Begets Further Advantage*. Columbia University Press.
- Sackett, P. R., Kuncel, N. R., Arneson, J. J., Cooper, S. R., ve Waters, S. D. (2009). Does socioeconomic status explain the relationship between admissions tests and post-secondary academic performance. *Psychological Bulletin*, 135(1), 1-22.
- Suna, H. E., Gür, B. S., Gelbal, S., ve Özer, M. (2020a). Fen lisesi öğrencilerinin sosyoekonomik arkaplanı ve yükseköğretime geçişteki tercihleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(3), 356–370
- Suna, H. E., Tanberkan, H., Gür, B. S., Perc, M., ve Özer, M. (2020b). Socioeconomic status and school type as predictors of academic achievement. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 41-64.
- Suna, H. E., Özer, M., Şensoy, S., Gür, B. S., Gelbal, S., ve Aşkar, P. (2021). Determinants of academic achievement in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, 64, 143-162.
- Suna, H. E. ve Özer, M. (2022). The Relationship of preschool attendance with academic achievement and socioeconomic status in Turkey. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 13(1), 54-68.
- Zuckerman, H. A. (1977). *Scientific Elite: Nobel Laureates in the United States*. Free Press.
- Zuckerman, H. A. (1989). Accumulation of advantage and disadvantage: The theory and its intellectual biography. C. Mongardini, S. Tabboni (Ed.) *Robert K. Merton and Contemporary Sociology* içinde (s. 153-176). Transaction.